

Liuteronų Bažnyčios narių įtraukimas į tremtinių sąrašus vykdant 1944 m. Lietuvos vokiečių tremties direktyvas

Habil. dr. Darius Petkūnas

Klaipėdos universitetas

✉ darius.petkunas@ku.lt

ORCID: 0009-0003-9126-2785

Straipsnyje aptariama pirmoji pokario metų tremtis, kurios aukomis tapo Lietuvos vokiečiai ir dalis lietuvių tautybės evangelikų liuteronų tikybos žmonių. 1944 m. NKVD-NKGB direktyvos skelbė, kad iš sovietų Lietuvos turi būti ištremti visi krašte likę vokiečiai, ir nurodė, kaip reikia juos identifikuoti. Kai kurių valsčių vykdomųjų komitetų pareigūnai nesivargino kruopščiai šios tautybės asmenų paieška. Vokiečiais jie įvardijo sporadiškai surašinėdami jų administracinėse vietovėse gyvenusias lietuvių liuteronų šeimas. Tokias vykdomųjų komitetų pažymas nekvestionuodami patvirtino vietos ir apskričių NKVD-NKGB organai. Šie žmonės buvo represuoti tik todėl, kad išpažino liuteronų tikėjimą.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos vokiečių tremtis, Liuteronų Bažnyčia, Tadžikija.

Įvadas

1944 m. rudenį sovietinės Lietuvos represiniai NKVD-NKGB organai derino su centrais Maskvoje planą dėl krašte likusių vokiečių ištremimo į SSRS gilumą. Šis planas buvo dalis Lietuvos stalininio režimo represijų programos, kuria buvo siekiama palaužti Lietuvos gyventojų pasipriešinimą sovietinei okupacijai. Vokiečių tremtis buvo vienintelė Lietuvos gyventojų represija, susieta su tautine tapatybe¹.

Tremtį į Tadžikiją lėmė ne vien vokiškoji tapatybė. Temą nagrinėjusi Nastazija Kai-riūkštytė rašo: „Kai kurios šeimos buvo ištremtos tik todėl, kad jų nariai buvo evangelikai.“² Istorikė negalėjo savo teiginio pagrįsti dokumentais. Ji rėmėsi tik valstybės archyvuose saugoma medžiaga, o oficialiuose šios tremties dokumentuose religija negalėjo būti traktuojama kaip tautybės nustatymo faktorius, nes asmenys buvo tremiami tautiniu, o ne religiniu pagrindu. Žinių apie tai pateikia Lietuvos Evangelikų Liuteronų Bažnyčios archyvai.

Šio tyrimo objektas – lietuvių tautybės Lietuvos Evangelikų Liuteronų Bažnyčios narių tremtis į Tadžikiją.

Tyrimo tikslas – remiantis Bažnyčios ir valstybės archyvų dokumentais, atskleisti, kokiu būdu lietuvių tautybės liuteronai buvo identifikuoti vokiečiais ir įtraukti į tremiamųjų sąrašus; parodyti Liuteronų Bažnyčios pastangas gėlbėti ištremtuosius jos narius.

Tyrimo uždaviniai: 1) aptarti vokiečių tremties direktyvas ir priežastis, skatinusias LSSR represinius organus manyti, kad krašte liko vokiečių, nepaisant fakto, kad 1944 m. liepą Lietuvos vokiečių bendruomenė buvo evakuota; 2) pateikti įrodymų, kaip į tremiamųjų sąrašus buvo įtraukti lietuvių tautybės liuteronų konfesijos nariai; 3) apibūdinti liuteronų dvasininkijos reakciją į žinią apie Bažnyčios narių tremtį ir daromas prielaidas apie tikinčiųjų suėmimo priežastis; 4) parodyti pastangas, kurias dėjo Lietuvos Evangelikų Liuteronų Bažnyčia siekdama gėlbėti savo narius nuo tremties.

¹ Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugoma byla: „3-iasis padalinys. Represuojamų banditų ir buožių – gaujų talkininkų šeimų grupė“ – „Byla Nr. [numeris nenurodytas – aut. past.] su duomenų kopijomis apie vokiečių šeimas ir jų aprašai, gauti iš A [skyriaus] apie jų įskaitos bylas“ (LYA, f. V-135, ap. 7, b. 59) rodo, kad dar viena vokiečių tremtis galimai buvo planuota 1948 m. organizuojant pirmąjį didįjį Lietuvos gyventojų trėmimą, kodiniu pavadinimu operacija „Vesna“. 1948 m. balandžio 22 d. – gegužės 11 d. laikotarpiu buvo užvestos 346 bylos asmenims (985, įskaitant jų šeimų narius), gyvenusiems Vilkaviškio, Kauno ir Kretingos apskrityse, kurie buvo repatrijavę į Vokietiją. LSSR MGB Kauno skyriaus viršininkas papulkininkis Rudko 1948 m. gegužės 9 d. rašė LSSR MGB 2-N valdybos viršininko pavaduotojui papulkininkui Zacharovui: „Šiuo siunčiame žemiau nurodytas įskaitos bylas pagal „Vesna“ operaciją [deno]“, LYA f. V-135, ap. 7, b. 59, l. 8, 15, 23. Šis dokumentas ir bylos pavadinimas rodo, kad repatriantų bylos buvo siejamos su 1948 m. operacija „Vesna“, tačiau LGRTC ištremtų asmenų duomenų bazė rodo, kad vokiečiais įvardyti Kretingos apskrities repatriantai ištremti nebuvo. Papildomos žinios apie repatriantų registraciją pokariu: Arūnė Arbušauskaitė, *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*, Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2002, p. 186–187.

² Nastazija Kai-riūkštytė, „Lietuvos vokiečiai – pirmieji pokario metų tremtiniai“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1993 metai, 1994, p. 98.

Tyrimo chronologinės ribos: 1944–1945 m.

Nors 1948–1951 m., didžiųjų trėmimų metu, į tremtinių sąrašus, ypač Klaipėdos krašte, buvo įtraukiami liuteronų tikėjimo asmenys, nepakanka įrodymų daryti išvadas, kad jų tremtis buvo tiesiogiai susieta su konfesine tapatybe ar religine veikla, kurią administracinėmis priemonėmis varžė vietos valdžios organai³.

Tremties į Tadžikiją tema pradėta nagrinėti tik 1989–1990 m., kai buvo atverti slaptieji valstybės archyvai. Pirmasis ją trumpai aptarė Eugenijus Grunskis 1945–1947 m. Lietuvos gyventojų trėmimo kontekste⁴. 1991 m. buvo organizuota ekspedicija į tremties vietą Tadžikijoje, kurios eiga, surinkta medžiaga, atsiminimai ir dokumentai buvo publikuoti Vytauto Tarasonio, Antano Bajoriūno ir Donato Gediminsko leidinyje „Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje“. Autoriai pirmieji nušvietė trėmimo eigą, tremtinių vargus, pateikė pirminį Tadžikijoje mirusių tremtinių sąrašą⁵. Plačiausiai šios tremties temą nušvietė Nastazija Kairiūkštytė. Ji buvo pirmoji, kuri ją nagrinėjo tirdama archyvinius šaltinius⁶. Tadžikijos tremties temą taip pat tyrinėjo Teresė Birutė Burauskaitė. Remiantis archyviniais duomenimis ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) elektronine duomenų baze, ji pateikė ištremtų asmenų skaičius pagal LSSR rajonus, jų mirtingumą pagal amžiaus grupes, taip pat asmenų, mirusių tremtyje, grįžusių po jos į Lietuvą ir tų, kurių likimas nežinomas, duomenis⁷. 2020 m. autorė dar kartą publikavo savo straipsnį, šią temą plačiau aptardama SSRS galiojusios „priešo tautybės“ sąvokos kontekste⁸. Tremtinių statistiniai duomenys toliau yra tikslinami LGGRTC mokslo darbuotojų. Naujausią statistiką pateikė Elvyra Mickevič 2025 m. balandžio 29 d. konferencijoje „Lietuvos gyventojų trėmimo į Tadžikiją 80 metų sukakties paminėjimas“. SSRS vokiečių tremties temą taip pat tyrė Tadžikijos istorikai Murtazo Akramovas, Liudmila Nikolajeva, Bokibekas Kurbonbekovas. Savo straipsniuose jie neišskyrė Lietuvos gyventojų, kadangi NKVD-MVD dokumentuose jie visi buvo įvardyti vokiečiais⁹.

³ Beveik visa Katyčių liuteronų parapijos dvidešimties asmenų iniciatyvinė grupė, kurios prašymu Religijų Reikalų Įgaliotinio įstaigoje Vilniuje buvo užregistruota ši parapija ir kuri aktyviai priešinosi vietos valdžios pastangoms uždaryti jų bažnyčią, 1949 m. buvo ištremta. Martynas Klumbys, *Aš vislab galiu per tą, kurs mane galinčiu daro, Klaipėda: Rytas*, 1993, p. 40–41.

⁴ Eugenijus Gurskis, „Pokario trėmimų Lietuvoje pradžia (1945–1947)“, *Metai*, Lietuvos rašytojų sąjungos mėnraštis, 1991, rugsėjis, p. 127, 129.

⁵ Vytautas Tarasonis [et al.], *Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje*, Vilnius: Lietuvos auto, 1992, p. 58–69.

⁶ N. Kairiūkštytė, „Lietuvos vokiečiai...“, p. 92–105.

⁷ Teresė Birutė Burauskaitė „Nukentėjusieji dėl kilmės: Lietuvos vokiečių tremtis 1945 m.“, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2009, t. 18; *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: faktai ir istorinės įžvalgos*, p. 231–249.

⁸ T. B. Burauskaitė „Priešo tautybės“ – vokiečių kilmės Lietuvos gyventojų likimai Antrojo pasaulinio karo pabaigoje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2020, Nr. 2 (48), p. 37–55.

⁹ Муртазо Иномович Акрамов, „Политические репрессии в Таджикистане в 30-х годах XX века“, *Историк*, 2023, № 3(35), с. 52–62; Людмила Юрьевна Николаева, „Депортированные народы в Таджикистане“, *Восточный архив*, № 18, 2008, с. 6–65; Бокибек Сафарбекович Курбонбеков, „Вклад спецпереселенцев в социально- ▶

N. Kairiūkštytė ir V. Tarasonis pažymėjo, kad dalis Tadžikijos tremtinių išpažino liuteronų tikėjimą, tačiau jie negalėjo giliau nagrinėti šios temos, nes valstybės archyvų dokumentai neparodo tiesioginės sąsajos tarp tremties ir liuteronų konfesinės tapatybės. Šio straipsnio autorius tremties temą tyrė remdamasis Lietuvos Liuteronų Bažnyčios archyviniais šaltiniais, kurie kol kas nėra viešai prieinami. 2011 m. jis publikavo monografiją anglų kalba apie Liuteronų Bažnyčios narių ir dvasininkijos represijas¹⁰. Šiame straipsnyje autorius detaliau nušviečia, kaip lietuvių tautybės liuteronai buvo identifikuoti vokiečiais, labiau analizuoja priežastis, kodėl šio fakto neaptiko tremiamųjų bylas tikrinę NKVD-NKGB operatyvinio sektoriaus darbuotojai Vilniuje. Dalį bylų su įvairiomis pastabomis jie grąžino patikslinti apskričių NKVD-NKGB operatyvinių grupių bei NKVD skyrių viršininkams, o vienai kitai šeimai net panaikino tremtį¹¹. Konfesinis Tadžikijos tremties aspektas iki šiol mažai nagrinėtas.

Tyrimas grįstas Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA), Lietuvos Liuteronų Bažnyčios vyskupo Jono Kalvano vyresniojo archyvo (toliau – JKA) dokumentais ir kita archyvine bei publikuota medžiaga.

Okupacinės valdžios sprendimas ištremti Lietuvos vokiečius

Dar nepasibaigus karo veiksams, sovietinei Lietuvai buvo paskirtas prokuroras Michailas Baliasnikovas. 1944 m. lapkričio 13 d. jis nusiuntė SSRS generaliniam prokurorui Konstantinui Goršeninui paaiškinamąjį raštą, kuriame išvardijo priemones, kaip krašte susidoroti su ginkluoto pasipriešinimo judėjimu: „Realios priemonės banditizmui išgyvendinti būtų represuotų banditų, su vokiečiais pabėgusių... bei kitų aktyvių vokiečių okupantų talkininkų šeimų iškeldinimas.“¹² Baliasnikovas prašė skubių nurodymų iš Maskvos.

SSRS generalinė prokuratūra nedelsė su atsakymu. Jau 1944 m. lapkričio 29 d. LSSR NKGB-NKVD biurui gavo nurodymą rinkti duomenis pagal dešimties asmenų kategorijas. Pirmame punkte nurodyta identifikuoti krašte likusias šeimas, kurių bent vienas narys yra vokiečių tautybės, o antrame punkte – pateikti duomenis apie šeimas, kurių bent vienas narys karo metu atsikėlė į Lietuvą iš Vokietijos¹³. Šie asmenys ir jų šeimos turėjo būti ištremti į SSRS gilumą.

► „экономическое и культурное развитие Таджикистана“; Мухаммадреза Хамеди, *Политические, экономические и культурные преобразования в Средней Азии в XIX–XX века*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Душанбе, 2013, с. 237–242.

¹⁰ Darius Petkūnas, *The Repression of the Evangelical Lutheran Church in Lithuania during the Stalinist Era*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011.

¹¹ N. Kairiūkštytė, „Lietuvos vokiečiai...“, p. 94–95.

¹² 1944 m. lapkričio 11 d. LSSR prokuroro M. Baliasnikovo pranešimas SSRS prokurorui K. Goršeninui, LYA, LKP, f. 1771, ap. 7, b. 92, l. 43; dokumentas lietuvių kalba publikuotas: *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1995, p. 244.

¹³ 1944 m. gruodžio 14 d. Marijampolės NKVD-NKGB operatyvinės grupės viršininko Svetkovo raštas LSSR NKVD sekretoriato viršininkui Dolbniaijui su duomenimis apie kontrevoliucinio elemento šeimas Marijampolės valsčiuje, LYA, f. V-135, ap. 7, b. 11, l. 3.

Represiniai organai Maskvoje ir Vilniuje gerai žinojo apie 1941 m. įvykusią Lietuvos vokiečių repatriaciją. Tada sausio–kovo mėn. į Vokietiją išvyko 50 427 vokiečių kilmės asmenys. Repatriantai beveik dvigubai viršijo Lietuvoje tarpukariu gyvenusių vokiečių skaičių. 1923 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 29 231 vokiečių tautybės asmuo, iš kurių liuteronais save įvardijo 28 671 (98 proc.). Tik 207 asmenys išpažino Romos katalikų tikėjimą¹⁴. Tuo tarpu 1941 m. repatriacijos metu 43 245 (85,7 proc.) repatriantai buvo evangelikai (absoliuti dauguma liuteronai), o 5 309 (10,8 proc.) – Romos katalikai. Į repatriantų kategoriją jie pateko dėl tautiškai mišrių santuokų¹⁵. Represiniai organai taip pat gerai žinojo, kad nacių okupacijos laikotarpiu Vokietijos reicho vyriausybė siekė kolonizuoti Lietuvą, todėl leido daugumai repatriantų grįžti į tėvynę. 1942–1944 m. į kraštą atsikėlė 29 972 vokiečiai. 23 496 (78 proc.) asmenys buvo kraštą palikę repatriantai, o 6 476 (22 proc.) – į Lietuvą atvykę kolonistai¹⁶.

1944 m. liepą Raudonajai armijai priartėjus prie Lietuvos sienų, okupacinė reicho valdžia Kaune evakavo beveik visą Lietuvos vokiečių bendruomenę. „Liepos mėn. pirmoje pusėje visi Lietuvos vokiečiai buvo evakuoti, – 1944 m. rugpjūčio 5 d. rašė Kėdainių liuteronų kun. Paulius Tittelbachas. – Tai buvo mūsų Bažnyčios ir tautiškumo pabaiga pirmame šio karo etape.“¹⁷

1944 m. SSRS generalinės prokuratūros sprendimas ištremti vokiečius pateko į bendrą represijų programą prieš SSRS vokiečių tautybės asmenis. Vokietijai užpuolus Sovietų Sąjungą, 1941 m. rugpjūčio 28 d. SSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumas priėmė direktyvą „Dėl Volgos regione gyvenančių vokiečių perkėlimo“ ir Pavolgio vokiečių autonominės sovietų socialistinės respublikos panaikinimo. Kremlius buvo įsitikinęs, kad vokiečių bendruomenėje buvo „tūkstančiai ir dešimtys tūkstančių diversantų bei šnipų, kurie, gavę signalą iš Vokietijos, pradės vykdyti diversijas Volgos vokiečių gyvenamose vietovėse“. Per mažiau nei mėnesį, nuo rugpjūčio 28 d. iki rugsėjo 20 d., buvo ištremta apie 370 000 Volgos regiono vokiečių į Kazachstaną ir RTFSR Krasnojarsko, Altajaus, Novosibirsko, Omsko ir kitus regionus. Panašus likimas ištiko Ukrainos, Leningrado, Maskvos ir kitų europinės SSRS sričių vokiečius. 1939 m. sausio 17 d. surašymo duomenimis, SSRS gyveno 1 427 232 vokiečių tautybės asmenys. Absoliuti dauguma jų buvo pasmerkti tremčiai neatsižvelgiant į amžių, lytį ar užimamą padėtį. Deportacijos metu žmonės mirė masiškai. Likusieji gyveno nežmoniškomis sąlygomis¹⁸.

¹⁴ Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys, Kaunas: A. Bako spaustuvė, 1925, p. 13, 27–28.

¹⁵ Centrinės migracijos tarnybos (*Einivandererzentralstelle*) duomenys; A. Arbušauskaitė, *Gyventojų mainai...*, p. 83, 92.

¹⁶ *Ibid.*, p. 83, 176, 271.

¹⁷ Pauliaus Tittelbacho memorandumas; Arthur Hermann, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 272–273.

¹⁸ Ольга Лиценбергер, *Евангелическо-Лютеранская церковь в российской истории (XVI–XX вв.)*, Москва: Фонд Лютеранское наследие, 2003, с. 428–429.

Tremtinių sąrašų sudarymas

1944 m. gruodžio 16 d. vidaus reikalų (NKVD) komisaras Juozas Bartašiūnas ir valstybės saugumo (NKGB) komisaras Aleksandras Gudaitis-Guzevičius nurodė jų vadovaujamiems skyriams surinkti duomenis apie vokiečių tautybės asmenis.

„Lietuvos SSR teritorijoje gyvena vokiečių tautybės šeimų ir atskirų asmenų. Operatyvinio būtinumo sumetimais Lietuvos SSR NKVD ir NKGB organams iškeltas uždavinys išvalyti iš Sovietų Lietuvos vokiečių tautybės asmenis. Į tolumus Sovietų Sąjungos rajonus nuolat gyventi turi būti iškeldinti: visi vokiečiai, gyvenantys Lietuvos SSR teritorijoje, nesvarbu, kokia jų visuomeninė padėtis, veikla, amžius ir lytis; visi su vokiečių šeima glaudžiai susiję ne vokiečių tautybės asmenys – žmona, vyras, augintiniai, giminaičiai, priklausančios vokiečių šeimai arba tos šeimos išlaikomi.“¹⁹

Abu komisarai įspėjo, kad vokiečių tautybės asmenys stengsis nuslėpti savo tautybę, todėl ją nustatant reikia remtis ir agentūriniais duomenimis – tautybę nustatyti su agentų ir informatorių pagalba. Direktyvoje nurodyta duomenis surinkti per dešimt dienų, o išvadas pateikti iki 1945 m. sausio 1 d.

Didžiuosiuose miestuose represiniai organai tautybę nustatinėjo tirdami oficialius dokumentus arba ieškojo kitokių objektyvių tautinės tapatybės įrodymų. Tačiau nuo jų nutolusiuose provincijos rajonuose, ypač kai kuriuose valsčiuose, kur vykdomųjų komitetų veiklos kontrolė buvo minimali, o į direktyvos instrukcijas žvelgta aplaidžiai.

Jurbarko ir Skirsnemunės-Žvyrių parapijų kun. Jurgis Gavėnis 1945 m. balandžio mėn. pabaigoje laiške Tauragės kun. Jonui Kalvanui rašo, kaip buvo identifikuojami vokiečių tautybės asmenys jo aptarnaujamų parapijų ribose:

„Kaip kartą esu pranešęs, buvo evangelikų surašymas. Jis nebuvo padarytas visur, bet tiksliai kai kuriuose kaimuose. Į tai reagavau atkreipdamas valsčiaus ir miesto pirmininkų dėmesį. Jie pasiteiravo apskrityje [ir atsakė, kad] tokio įsakymo nebuvo duota. Tada registracija nutraukta. Paklaustas NKVD, paaiškino, kad buvo įsakymas registruoti svetimos valstybės piliečius.“²⁰

Gavėnio liudijimu, evangelikų liuteronų surašymas vyko kai kuriuose kaimuose. Surašinėtojai neprisistatė, kokiai sovietinei įstaigai atstovauja, tačiau archyviniai dokumentai rodo, kad akciją vykdė vykdomojo komiteto atstovai. Gavėnį turėjo nustebinti ir NKVD atsakymas apie užsieniečių registraciją, nes surašinėtojai nesiteiravo apie šeimų tautybę, o tik pasitiksino, ar jos yra liuteroniškos, ir surašė jų narius. Kunigui intuicija turbūt kuždėjo, kad liuteronus čia imta traktuoti kaip vokiečius.

¹⁹ 1944-12-16 LSSR vidaus reikalų ir valstybės saugumo komisarų J. Bartašiūno ir A. Guzevičiaus direktyva NKVD ir NKGB operatyvinių grupių ir apskričių skyrių darbuotojams dėl pasiruošimo ištremti vokiečių šeimas, *LYA*, f. V-135, ap. 7, b. 16, l. 9–10; dokumentas lietuvių kalba publikuotas: *Lietuvos gyventojų trėmimai...*, p. 245–246.

²⁰ 1945-04-[po 22 d.] J. Gavėnio laiškas J. Kalvanui, *JKA*, b. Bažnyčios istorija (lapai nenumeruoti).

Tadžikijon represuotų šeimų tremties sprendimai rodo, kad liuteronų surašymas buvo vykdomas Jurbarko ir Šimkaičių valsčiuose, t. y. Jurbarko ir Skirsnemunės-Žvyrių parapijų ribose. Šių valsčių pareigūnai nesivargino tiksliai vykdyti tremties direktyvos nurodymų, o pasirinko lengviausią kelią vokiečiais identifikuodami čia gyvenusias liuteronų šeimas. Raseinių apskrityje, kurioje 1945 m. buvo 16 valsčių, net 81 proc. ištremtųjų buvo iš šių dviejų valsčių: Jurbarko valsčiuje 13 šeimų (58 asmenys, 34 proc.)²¹, o Šimkaičių – 18 šeimų (72 asmenys, 47 proc.)²². Likusiuose šios apskrities valsčiuose vokiečiais įvardytos 7 šeimos (30 asmenų, 18 proc.).

Nesunku išvelgti ryškią disproporciją tarp Raseinių ir Tauragės apskričių ištremtų liuteronų šeimų skaičiaus. Tauragės apskrityje buvo didžiausia Liuteronų Bažnyčios narių koncentracija. 1937 m. duomenimis, šios apskrities liuteronų parapijas sudarė 13 500 narių. Raseinių apskrities liuteronų parapijos turėjo 5 518 narių²³. Tauragės apskrityje vokiečiais buvo identifiukuota 17 šeimų (65 asmenys), tuo tarpu Raseinių apskrities represuotų šeimų skaičius dvigubai viršijo Tauragės sąrašą.

Kiekvienos šeimos byla buvo išsiųsta NKVD-NKGB operatyvinio sektoriaus Vilniuje peržiūrai. Jo darbuotojams pakankamas vokiškumo įrodymas buvo asmens tapatybės dokumentuose pažymėta tautybė ar koks nors kitas faktorius. Pavyzdžiui, jei kuris nors šeimos narys gyveno Vokietijoje ar buvo repatrijavęs, tai laikyta vokiškumo įrodymu. Jei asmuo paliko Lietuvą su besitraukiančia vokiečių kariuomene, šeima taip pat galėjo būti pripažinta vokiška. Vokiškumo įrodymu taip pat laikytas asmens pozityvių sentimentų reiškimas vokiečių valdžios atžvilgiu arba jos rėmimas produktais. Tokie subjektyvūs įrodymai galėjo būti taikomi bet kuriam asmeniui, žinant, kad jis neturės jokios galimybės apsiginti²⁴.

Operatyvinio sektoriaus darbuotojai neaptiko jokių Jurbarko ir Šimkaičių valsčių vykdomųjų komitetų nusikalstamo piktnaudžiavimo faktų. Jiems nekilo klausimų dėl gau-

²¹ Kalnėnai: Andrius Dravininkas (3 asm.), Jonas Gavėnis (5 asm.), Ona Inamaitienė (3 asm.), Jurgis Inamaitis (2 asm.), Albertas Kopas (5 asm.), Antanas Kucinas (9 asm.), Adomas Mankus (3 asm.), Juozas Šarmantas (5 asm.), Jonas Šneideraitis (3 asm.); Smukučiai: Endrius Bostikaitis (5 asm.), Juozas Inamaitis (4 asm.), Jonas Macaitis (7 asm.); Žvyriai: Augustė Raitelienė (4 asm.). Vokiečių šeimų iškeldinimo iš Lietuvos SSR 1945 m. sprendimų kopijos, *LVA*, f. V-135, ap. 7, b. 15, l. 59, 58, 61, 27, 26, 24, 52, 38, 32, 31, 60, 51, 39.

²² Bebirviai: Vilius Balkis (6 asm.), Robertas Eizengeris (3 asmenys), Petras Kilotaitis (5 asmenys); Kazokai: Augustas Kyzelis (2 asm.), Vilius Kyzelis (7 asm.); Pabebirvys: Juozas Kilotaitis (3 asm.); Pamituvys: Juozas Emelitas (5 asm.), Augustas Kazelis (5 asm.); Pašaltuonis: Aleksandras Ratas (3 asm.); Rupeikiai: Juozas Armonaitis (2 asm.), Jurgis Grigolaitis (4 asm.); Šapališkė: Jonas Kilotaitis (4 asm.); Vadžgirys: Kasparas Kuraitis (g. 1890) (2 asm.), Kasparas Kuraitis (g. 1894) (5 asm.), Petras Kuraitis (8 asm.), Jonas Pempė (3 asm.), Juozas Pempė (3 asm.), Kasparas Pempė (2 asm.). Vokiečių šeimų iškeldinimo iš Lietuvos SSR 1945 m. sprendimų kopijos, *LVA*, f. V-135, ap. 7, b. 15, l. 25, 34, 50, 42, 49, 44, 35, 48, 40, 28, 57, 43, 46, 47, 45, 55, 54, 53.

²³ Tauragės apskrities parapijos: Batakiai (1 200 narių), Sartinininkai (600), Skaudvilė (400), Šilalė (800), Švėkšna (500), Tauragė (7 500), Žemaičių Naumiestis (2 500). Raseinių apskrities parapijos: Jurbarkas (3 000 narių), Kelmė (300), Raseiniai (1 000), Skirsnemunė-Žvyriai (1 218). 1937 m. Lietuvos Evangelikų Liuteronių Konsistorijos žinioje esančių parapijų ir filijų sąrašas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 391, ap. 4, b. 756, l. 135–137.

²⁴ Plačiau apie tai: N. Kairiūkštytė, *Lietuvos vokiečiai...*, p. 94–95.

saus tremiamų šeimų skaičiaus iš vieno valsčiaus ir net kaimo. Nedideliame Jurbarko valsčiaus Kalnėnų kaime tremties bylos buvo užvestos net 9 šeimoms, o Šimkaičių valsčiaus Vadžgirio miestelyje – 6. Akivaizdu, kad operatyvinis sektorius Vilniuje vykdomųjų komitetų pažymų nekvestionavo.

Remiantis Jurbarko valsčiaus vykdomojo komiteto pažyma, priimtas sprendimas išskel-dinti liuteroniškos patriotinės organizacijos „Pagalba“ nario Jono Gavėnio šeimą ir tėvus į SSRS gilumą (kun. Jurgio Gavėnio brolių ir tėvus):

„Sankcionuoju“

LSSR NKVD valstybės saugumo komisaras Bartašiūnas

27/III.45

„SPRENDIMAS

(dėl išskeldinimo)

1945 m. vasario 27 d. Jurbarko miestas.

Aš, Jurbarko valsčiaus NKVD viršininkas, valstybės saugumo jaunesnysis leitenantas Solovjovas, peržiūrėjęs medžiagą piliečio Gavėnio Jono, Jurgio, gimusio 1902 m. Kalnėnų kaime, Jurbarko valsčiuje, vedusio, gyvenančio gimtoje Kalnėnų kaimo vietovėje, kurio šeima susideda iš penkių asmenų ir kuris pagal tautybę yra vokiečių, nepartinis, raštingas,

KONSTATUOJU

Pilietis Gavėnis Jonas, Jurgio, pagal tautybę yra vokiečių, kas yra patvirtinta Jurbarko valsčiaus vykdomojo komiteto pažyma, ir remiantis tuo, kas išdėstyta,

NUSPRENDŽIAU

Pilietį Gavėnį Joną, Jurgio, kartu su jo šeima, susidedančia iš žmonos Gavėnienės Idos, Evaldo, sūnaus Gavėnio Edvardo, Jono, motinos Gavėnienės Elzbietos, Jurgio, tėvo Gavėnio Jurgio, išskelti už LSSR ribų į tolimus Sovietų Sąjungos regionus.

Jurbarko valsčiaus NKVD viršininkas jaunesnysis leitenantas Solovjovas [parašas].

Raseinių apskrities NKVD viršininkas, valstybės saugumo pulkininkas Sinicinas [parašas].

„Sutinku.“ Operatyvinio NKVD, NKGB sektoriaus viršininkas, valstybės saugumo papulkininkis Karlinas [parašas].“

„Tikra.“ Oper. įgaliotinis OBB NKVD [OBB – Kovos su banditizmu skyrius] LSSR valstybės saugumo vyr. leitenantas [parašas (pavardė neįskaitoma)].

Antspaudas: „LTSR vidaus reikalų liaudies komisariatas“²⁵

²⁵ 1945-02-27 Jurbarko valsčiaus NKVD viršininko jaun. leitenanto Solovjovo sprendimas dėl Jono Gavėnio šeimos išskeldinimo, LVA, f. V-135, ap. 7, b. 15, l. 58 (vertimas iš rusų kalbos).

ar ‚vokiečių‘ tikėjimui, kaip kitatikiai, ar tai per nežinojimą ar kitais piktais sumetimais, juos vadina“. Dvasininkai pabrėžė Mažosios Lietuvos liuteronų nuopelnus liutuvų sąstijai, priminė jos patriotus Martyną Janką ir Vydūną.

„Jei kas sakytų, kad jie ne lietuviai, tas tvirtintų, kad ir Klaipėdos kraštas bei Mažoji Lietuva ne liutuvų ir pritartų vokiečių melui ir klastai. Visai neišmano istorijos, neskiria tautybės nuo tikybos ir paremia vokiečių propagandą tas, kuris tvirtina, kad evangelikai liut. lietuviai nėra lietuviai.“

Dvasininkai rašė, kad jiems ir kitiems bažnyčios nariams yra „be galo skaudu ir nesuprantama, kodėl juos dėl jų tikėjimo išskiria iš kitų tautiečių tarpo ir išveža iš LSSR“. Jie pareiškė tvirtai tikėti, kad „Tarybų valdžia laidos liutuvams evangelikams Konstitucijoje numatytą kulto laisvę ir jie nebus engiami dėl jų tikybos“⁴⁸.

Kun. Kalvanas laiške kun. Leijeriui reiškė viltį, kad „Vyriausybė šį dalyką išsiaiškins ir nesusipratimas bus likviduotas“⁴⁹, tačiau naujoji bolševikinė valdžia to neketino daryti. Į dvasininkų raštą tikriausiai buvo žvelgiama kaip į tikrovės neatitinkantį pareiškimą, nes jokiuose dokumentuose neturėjo būti nuorodų, kad nustatant vokiečių tautybę buvo atsižvelgta į asmens išpažįtamą tikėjimą.

Kun. Gavėnis buvo pasiryžęs įrodyti sovietinei valdžiai, kad ištremtieji yra lietuviai ir tik per klaidą įtraukti į tremtinių sąrašus. Jis sudarė bylą, kurioje išvežtųjų liutuvišką tautybę patvirtino vietos valdžios atstovai. Byla per tarpininkus buvo įteikta LKP CK sekretoriui, CK biuro nariui Kaziui Preikšui. Liepos 9 d. laiške Leijeriui Gavėnis rašė:

„Dėl mano parapijų išvežtų ev. liutuvų sudariau bylą. Patvirtino žmonių nekaltumą apylinkių ir valsčiaus pirmininkai, aukšti pareigūnai, tarybiniai žinomi žmonės. Visa tai asmeniškai per gerus užtarėjus įteikta Vilniuje Preikšui ir, rodos, pasiekė pereitą savaitę Maskvą. Tik atsakymo dabar šiuo tarpu čia neturiu. Labai širdingai visam šiam reikalui padėjo mūsų brangi rašytoja – kūrėja Ieva Simonaitytė. Ji dalyvavo ir pamaldose. Tai labai parapiją Kaune pradžiugino.“⁵⁰

Bylą CK sekretoriui įteikė Gavėnio pažįstamas, Ministrų Tarybos personalo skyriaus vadovas Antanas Tauragauskas. Kunigui taip pat padėjo liuteronė Ieva Simonaitytė. Jos liudijimas, kad Gavėnių šeima buvo grynai liutuviška, buvo įsegtas į minėtą bylą. Simonaitytei tarpininkaujant Gavėnis bandė kreiptis į LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininką Justą Paleckį, tačiau tikriausiai to padaryti nepavyko⁵¹.

⁴⁸ 1945-04-28 Lietuvos TSR Evangelikų Liuteronių bažnyčios paaiškinimas, JKA, b. Konsistorijos raštai 1940–1950 (lapai nenumeruoti).

⁴⁹ 1945-05-04 J. Kalvano laiškas E. Leijeriui, JKA, b. Konsistorijos raštai 1940–1950 (lapai nenumeruoti).

⁵⁰ 1945-04-28 Lietuvos TSR Evangelikų Liuteronių bažnyčios paaiškinimas, JKA, b. Konsistorijos raštai 1940–1950 (lapai nenumeruoti).

⁵¹ 1945-05-04 J. Kalvano laiškas E. Leijeriui, JKA, b. Konsistorijos raštai 1940–1950 (lapai nenumeruoti).

Po 1945 m. balandžio mėn. trėmimų Liuteronų Bažnyčios nariai Jurbarko, Skirsnemunės-Žvyrių ir kitose parapijose gyveno nuolatinėje baimėje dėl naujos tremties. Juos ištiko šokas, kai rugpjūčio 6–7 d. jie buvo iškviesti atvykti į Jurbarką registruotis. Jie tai priėmė kaip ženklą, kad artėja nauja liuteronų tremtis. Rugpjūčio 9 d. kun. Gavėnis ir Kauno liuteronų parapijos kun. Jonas Mizaras raštu kreipėsi į Raseinių rajono vykdomojo komiteto pirmininką:

„Buvo pasikartotinai atsitikimų, kad žemesnieji valdžios pareigūnai, vykdydami valdžios patvarkymą dėl vokiečių, perkeldavo vokiečių tautybės supratimą lietuviams evangelikams ir tuo padarydavo daug žalos ir nemalonumų. Taip šiuo metu, balandžio mėn. pradžioje, daug lietuvių evangelikų buvo surašyta kaip vokiečiai, suvaryta į Jurbarką ir nemaža dalis jų išvežta. Š. m. rugpjūčio mėn. 6–7 dieną vėl lietuviai evangelikai buvo varomi registruotis Jurbarkan. Šitoks lietuvių evangelikų traktavimas kaip vokiečiais yra iš esmės neteisingas, neteisėtas ir prieštarauja LTSR Konstitucijai, kuria garantuojama sąžinės ir religijos laisvė.“⁵²

Kunigas teigė, kad Liuteronų Bažnyčios narių tapatinimas su vokiečiais yra neteisėtas, todėl prašė skirti tikybą nuo tautybės ir daugiau nebedaryti skriaudų lojaliems sovietinės Lietuvos piliečiams. Jis taip pat prašė informuoti apie tai valsčių vykdomųjų komitetų pareigūnus, kad nebesikartotų jų neteisėti veiksmai.

Apie liuteronams iškilusią naują grėsmę kun. Gavėnis informavo kun. Leijerį. Pastarasis rugsėjo 5 d. raštu kreipėsi į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, kuriame reiškė susirūpinimą dėl liuteronų „evakuacijos“ ir neteisėto maldos namų uždarinėjimo:

„Kai kuriose parapijose, ypačingai buv. Vokietijos pasienyje, pav. Jurbarko, Žvyriuose, Tauragėje ir kitur, vietinių valdžios organų įsakymu, ar tai dėl jų nežinojimo, ar dėl kitų priežasčių, ev. liut. tikybos žmonės lietuviai paskaityti vokiečiais ir evakuoti nežinia kur. Norėję tikėti, kad tatai yra padaryta ne Aukštesniųjų Valstybinio Valdymo Instancijų nurodymu, bet vietiniams valdžios organams interpretuojant, kad ev. liut. konfesijos žmonės *eo ipso* yra ir vokiečiai. [...] Toks neteisėtas elgesys yra labai sujaudinęs ir giliu skausmu palietęs tikinčiuosius bei nesaugumo jausmo sukėlęs Lietuvos ev. liut. tarpe.“⁵³

Leijeris išreiškė viltį, kad panašių incidentų daugiau nebesikartos. Į šį laišką Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo sekretoriatas teikėsi atsakyti. Prezidiumo spec. dalies vedėja S. Mikalauskienė rašė:

„Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko [Justo Paleckio] pavesta pranešti Tamstai, kad Tamstos raštas, rašytas 1934 m. [sic!] rugsėjo 5 d., Nr. 14 yra persiųstas išžiūrėti atitinkamoms įstaigoms.“⁵⁴

⁵² 1945-07-09 J. Gavėnio laiškas E. Leijeriui, JKA, b. Gauti raštai (lapai nenumuoti).

⁵³ 1948-10-25 J. Gavėnio apklausos protokolas (J. Gavėnio byla formuliaras), LYA, f. K-1, ap. 58 B, b. P-12325, l. 21–24.

⁵⁴ 1945-08-09 J. Gavėnio raštas Raseinių AVK pirmininkui, JKA, b. Išsiųsti raštai 1935–1947 (lapai nenumuoti).

Jokio kito sovietinės valdžios atsakymo į skundus dėl liuteronų trėmimo Bažnyčios archyvuose neaptikta. Lietuvos komunistų partija neketino keisti gyventojų „išskeldinimo“ politikos. LKP CK ir NKVD-NKGB organai jau planavo didžiuosius Lietuvos gyventojų trėmimus.

Tremtis į Tadžikijos Kuibyševskio rajono Vachšo upės slėnį buvo daugiausia aukų pareikalavusi masinė Lietuvos gyventojų deportacija, jų mirštamumą vertinant procentine išraiška. Ištremtieji buvo įdarbinti *kolchozų* medvilnės plantacijose, kur vyravo 40–45 laipsnių karščio temperatūra. Gyvenimo sąlygos kibitkose ir kituose primitiviausiuose būstuose, nuolatinis maisto ir gėlo vandens trūkumas, infekcinių ir kitokių ligų protrūkis greitai palaužė tremtinių sveikatą. LGRTC duomenimis, bendras tremtinių skaičius su Tadžikijoje gimusiais 73 vaikais ir daugiau nei dešimtimi asmenų, atvežtų iš įkalinimo įstaigų, siekė 898 asmenis. Tremtyje mirė 319 žmonių – 36 proc. ištremtųjų⁵⁵.

1955–1956 m. SSRS Ministrų Tarybai priėmus nutarimus apie „specperkeltųjų išbraukimą iš įskaitos“, į Lietuvą grįžo 296 tremtiniai. Apie 100 tremtinių liko gyventi Tadžikijoje ar persikėlė į kitas Sovietų Sąjungos vietas. Jokių žinių nėra apie 200 tremtinių likimą. Jų bylos liudija paleidimo iš tremties faktą, bet nėra duomenų, ar jie grįžo į tėvynę, ar mirė, ar apsigyveno kitose SSRS vietose⁵⁶.

LSSR LKP niekada nepripažino, kad Lietuvos gyventojų represijos buvo nusikaltimai žmogiškumui. Net po Stalino mirties Antanas Sniečkus teigė, kad represinės priemonės prieš sovietinės Lietuvos piliečius buvo būtina priemonė, kuria siekta palaužti buožių ir jų bendrininkų ardomąją veiklą pirmojoje socializmo kūrimo fazėje. Tai jis pareiškė 1956 m. birželio 6 d. atsakyme SSRS KP Centro komitetui į jo klausimą, kaip sovietinėje Lietuvoje buvo likviduojamos Stalino asmenybės kulto pasekmės⁵⁷.

Išvados

Prasidėjus naujai sovietinei okupacijai, Lietuvos NKVD-NKGB organai kartu su jų vadovybe Maskvoje 1944 m. pabaigoje nusprendė ištrėmti krašte likusius vokiečių tautybės asmenis ir jų šeimas į SSRS gilumą. 1944 m. lapkričio 29 d. ir gruodžio 16 d. direktyvose nurodyta rinkti duomenis apie Lietuvoje likusius vokiečius.

Nors direktyvos įpareigojo NKVD-NKGB apskričių skyrius objektyviai nustatyti tokių asmenų vokišką tautybę, Raseinių apskrities Jurbarko ir Šimkaičių valsčių vykdomųjų komitetų pareigūnai vokiečių tautybės asmenų sąrašus sudarinėjo sporadiškai kaimuose

⁵⁵ 1945-09-05 E. Leijerio raštas LTSR AT Prezidiumui, JKA, b. Išsiųsti raštai 1935–1947 (lapai nenumeruoti).

⁵⁶ 1945-10-20 LTSR AT Prezidiumo spec. dalies vedėjos S. Mikalauskienės raštas E. Leijeriui, JKA, b. Išsiųsti raštai 1935–1947 (lapai nenumeruoti).

⁵⁷ Elvyros Mickevič pranešimas 2025-04-29 konferencijoje „Lietuvos gyventojų trėmimo į Tadžikiją 80 metų sukakties paminėjimas“.

surašinėdami liuteronų tikybos šeimas. 31 šeima, t. y. 130 asmenų, arba 16 proc. 1945 m. gegužės 3 d. tremtinį Tadžikiją išgabentų žmonių, buvo represuota vien todėl, kad jie buvo liuteronai. Tremčiai buvo pasmerkti net patriotinės liuteronų organizacijos „Pagalba“ nariai, kurie tarpukariu kovojo prieš vokiečių įtaką Liuteronų Bažnyčioje. Valsčių vykdomųjų komitetų pateiktos pažymos, kurias patvirtino vietos ir apskrities NKVD-NKGB pareigūnai, liko nekvestionuotos NKVD-NKGB operatyvinio sektoriaus pareigūnų Vilniuje.

Nors Liuteronų Bažnyčios dvasininkija siekė įrodyti sovietinės Lietuvos valdžiai, kad jos nariai lietuviai buvo nepagrįstai įtraukti į „evakuojamų“ vokiečių sąrašus, pastangos grąžinti tremtinius į tėvynę liko bevaisės.

Priedai

1 priedas

1945 m. balandžio [po 22 d.] kun. Jurgio Gavėnio laiškas kun. Jonui Kalvanui

J. M. Vyskupo Vietininkui!

Pats dėl įvairių įvykių negalėdamas atvažiuoti, kaip kartą esu pranešęs, buvo evangelikų surašymas. Jis nebuvo padarytas visur, bet tikrai kai kuriuose kaimuose. Į tai reagavau atkreipdamas valsčiaus ir miesto pirmininkų dėmesį. Jie pasiteiravo apskrityje [ir atsakė, kad] tokio įsakymo nebuvo duota. Tada registracija nutraukta. Paklausta NKVD paaiškino, kad buvo įsakymas registruoti svietimos valstybės piliečius.

Bet po ilgos tylos vis dėlto ši sekmadienį, IV 22, ištiko smarkus smūgis – Jurbarko parapijos du kaimus evangelikų išvežė, o iš Žvyrių dar daugiau. Taip pat yra išvežti mano tėvai ir brolis vargonininkas su šeima. Žinau gerai, kad manieji nebuvo niekuomet jokiuose įsirašymuose, kuriuos darė vokiečiai. Visi išvežtieji yra lietuviai, grynai lietuviai, pagal dokumentus ir kalbą, niekuo nenusikalbę. Nejaugi būtų tiek pažangos, kad pradėtų persekioti kitus žmones už tikėjimą, gal viduramžiai. Čia aš nieko daugiau nežįūriu, kaip šlykščią klastą, fanatizmą ir žiaurumą, man atsiduoda išdavimu. O gal tai paprastas, aklas nesusipratimas. Visus suimtuosius pakrovė į baidoką ir garlaivį ir išvežė Kauno link pirmadienį. Į kelionę maisto ir rūbų davė pasiimti.

Pranešdamas prašau skubiai painformuoti J. E. Vyskupą apie padėtį ir turėtų Konsistorija tuojau pat padaryti žygių vyriausybėje. Reikalas rimtas. Aš nieko prieš, jeigu visus mus tikinčiuosius yra aukščiausios vadovybės nutarta perkelti, bet juk negalima sutikti, jeigu pasalinė jėzuitizmo angis darytų savo šlykščiausį išdavimą.

Reiškiu garbę.

Dievas mus teislaiko savo begalinėje malonėje ir testiprina.

Kun. Jurgis Gavėnis

Kun. J. Kalvano įrašas laiško apačioje:

IV.22 pradėjo išvežti iš Jurbarko: Kalupėnų [Kalnėnų], Paleikių [Palėkių], Vadžgirio, Šapališkės... baidokais į Kauną apie 40 šeimų. ...Balandžio 26 d. iš Eržvilko ir Kalniškių – 5 šeimos⁵⁸.

⁵⁸ 1945-04 J. Gavėnio laiškas J. Kalvanui, JKA, b. Bažnyčios istorija (lapai nenumeruoti).

2 priedas

1945 m. balandžio 28 d. Lietuvos Liuteronų Bažnyčios dvasininkijos raštas LSSR vyriausybei

Lietuvos TSR Evangelikų Liuteronių bažnyčios paaiškinimas.

Gavusi žinių, kad iš Lietuvos TSR (Jurbarko, Tauragės, Smalininkų, Naumiesčio, Šilalės, Batakių ir kitų parapijų) išvežami lietuviai evangelikai liuteronys, per apsirikimą ar provokaciją apaskelbti vokiečiais, Evangelikų Liut. Bažnyčia tiesos vardan turi garbės pareikšti tai, kas seka.

1. Iki 1941 m. prie Evang. Liut. Bažnyčios be lietuvių ir latvių priklausė ir vokiečių tautybės žmonės, bet einant 1941 m. repatriacijos sutartimi tarp SSRS ir Vokietijos iki 1941 m. kovo mėn. visi vokiečiai ir net dalis lietuvių išvažiavo iš Lietuvos TSR į Vokietiją.

2. Po repatriacijos prie Evang. Liut. Bažnyčios Lietuvos TSR liko vien tik tai lietuviai ir latviai, kurie nepriklauso jokiam „prūsų“ ar „vokiečių“ tikėjimui, kaip kitatiki ar tai per nežinojimą ar kitais piktais sumetimais juos vadina, bet Evangelikų (protestantų) tikėjimui, kurį išpažįsta daugelis tautų, pav. švedai, norvegai, danai, holandai, šveicarai, anglai, amerikona ir dalis vokiečių.

3. Evangelikai liut. Lietuviai padėjo pamatą lietuvių literatūrai, išleisdami 1547 m. pirmąją lietuvių kalba knygą (evangelikų lietuvių kunigo Mažvydo katekizmas), kurios jubiliejui rengiasi visa lietuvių tauta. Lietuvių dailiosios literatūros tėvas, lietuviškasis Homeras, yra evangelikų lietuvių kunigas Kristijonas Donelaitis, kurio vardu pavadinta viena gražiausių Kauno gatvių. Taip pat visi Klaipėdos krašto Klaipėdos krašto ir Mažosios Lietuvos lietuviai yra evangelikai; jie pradėjo tautinį atgimimą, leisdami „Aušrą“ ir spausdindami bei platindami lietuviškas knygas. Patriarchas Jankus, vokiečių nukankinti Jagomastai, filosofas Vydūnas, senas lietuvių visuomenės veikėjas evang. kun. Baltris ir daugybė kitų evangelikų liut. yra lietuviai.

4. Jei kas sakytų, kad jie ne lietuviai, tas tvirtintų, kad ir Klaipėdos kraštas bei Mažoji Lietuva ne lietuvių ir pritartų vokiečių melui ir klastai. Visai neišmano istorijos, neskiria tautybės nuo tikybos ir paremia vokiečių propagandą tas, kuris tvirtina, kad evangelikai liut. lietuviai nėra lietuviai.

5. Lietuviai evang. liut. visada pasižymėdavo savo lojalumu ir morale, taip, pav., vokiečių okupacijos metu evangelikai lietuviai neprisidėjo prie žydų ir rusų tautos gėdingo naikinimo ar žudymo darbo.

6. Tāt lietuviams evangelikams, ištikimiems ir lojaliems savo tautos sūnums, kurie padėjo pamatą lietuvių literatūrai ir atgimimui, kurie pasižymėjo savo darbštumu ir sąžiningumu, kurie savo numylėtą žemę aplaistė prakaitu ir krauju, yra be galo skaudu ir nesuprantama, kodėl juos dėl jų tikėjimo išskiria iš kitų tautiečių tarpo ir išveža iš LSSR.

7. Tai pareikšdama Evangelikų Liut. Bažnyčia pilnai įsitikinusi, kad Tarybų valdžia laiduos lietuviams evangelikams Konstitucijoje numatytą kulto laisvę ir nebus engiami dėl jų tikybos.

Evangelikų Liut. Bažnyčios senjoras: (pas[irašo]) kun. E. Leijeris

Tauragės ev. liut. distrikto administratorius: (pas) lic. teol. kun. J. Kalvanas

Kauno ev. liut. distrikto administratorius: (pas) kun. J. Mizaras

Jurbarko ev. liut. distrikto administratorius: (pas) kun. J. Gavėnis

Kretingos ev. liut. distrikto administratorius: (pas) kun. A. Baltris

Batakių ev. liut. distrikto administratorius: (pas) kun. M. Preikšaitis⁵⁹

⁵⁹ 1945-04-28 Lietuvos Liuteronų Bažnyčios dvasininkijos raštas LSSR vyriausybei, JKA, b. Konsistorijos raštai 1940–1950 (lapai nenumeruoti).

3 priedas

1945 m. rugpjūčio 9 d. kun. Jurgio Gavėnio ir kun. Jono Mizaro raštas
Raseinių apskrities vykdomojo komiteto pirmininkui

Raseinių Apskritis Vykdomojo Komiteto Pirmininkui (Nuorašai: Jurbarko, Šimkaičių ir Eržvilko valsčių Vykdomiesiems Komitetams).

Buvo pasikartotinai atsitikimų, kad žemesnieji valdžios pareigūnai, vykdydami valdžios patvarkymus dėl vokiečių, perkeldavo vokiečių tautybės supratimą lietuviams evangelikams ir tuo padarydavo daug žalos ir nemalonumų. Taip šių metų balandžio mėnesio pradžioje daug lietuvių evangelikų buvo surašyta kaip vokiečiai, suvaryti į Jurbarką ir nemaža dalis jų išvežta. Šių metų rugpjūčio mėn. 6–7 dieną vėl lietuviai evangelikai buvo varomi registruotis Jurbarkan. Šitoks lietuvių evangelikų traktavimas kaip vokiečiais yra iš esmės neteisingas, neteisėtas ir prieštarauja LTSR Konstitucijai, kuria garantuojama sąžinės ir religijos laisvė.

Lietuvių evangelikų parapijos senos, įsisteigusios prieš 400 metų atgal Reformacijos laikais, yra grynai lietuviškos, visą laiką vartoja lietuviškas religines knygas ir jos davė pradžią ir išugdė lietuvių literatūrą. Visa eilė lietuvių evangelikų nuopelnų lietuvių literatūrai ir jų kovai bendrai už geresnį būvį, šviesą, tiesą, laisvę, kultūrą ir pažangą yra atžymėję eilę Tarybinių visuomenės veikėjų straipsniuose laikraščiuose, sąryšyje su 400 metų sukaktimi nuo lietuvių spausdinto žodžio pradžios, kuri tik evangelikai lietuvių tautai pirmieji ir davė, ir ji dabar sukanka. Kaip tik lietuviai evangelikai visą laiką ir vedė aštriausią kovą prieš vokiečių germanizaciją ir jų žiaurią priespaudą bei pavergimo politiką, o dabar išlikusios parapijos, atlaikiusios visus spaudimus ir priespaudas, yra gryniausiai lietuviškos. Todėl žemesniųjų pareigūnų analfabetiškas suplakimas evangelikų tikybos su vokiečiais yra visai neteisingas ir savo veiksmais neteisėtas.

Evangelikų tikybos žmonių yra virš pusantro šimto milijonų pasaulyje ir jie apima visokių tautybių piliečius (anglus, amerikonus, švedus, danus, olandus, norvegus, šveicarų, suomių, estus, latvius, čekus ir t. t.).

Todėl, remiantis virš išdėstytu, prašome įsakyti Tamstų žinioje esantiems pareigūnams atskirti evangeliko sąvoką nuo vokiečių tautybės (nes evangelikas reiškia priklausymą protestantiškai evangelikų tikybai), ir nebepadaryti skriaudų ir neteisėtumo lojaliems mūsų piliečiams. Dėl jau padarytų skriaudų ir neteisėtumo, šį reikalą aiškina mūsų aukščiausia (religijos) bažnyčios instancija per aukščiausią valdžios instanciją. Bet kadangi vėl pasikartotinai šie neteisėtumai įvyksta, prašome skubiai duoti Tamstų žemesniems pareigūnams atitinkamus nurodymus.

1945 m. rugpjūčio mėn. 9 diena

Jurbarko distrikto klebonas kun. J. Gavėnis

Kauno distrikto klebonas kun. J. Mizaras⁶⁰

⁶⁰ 1945-08-09 J. Gavėnio ir J. Mizaro raštas Raseinių apskrities Vykdomojo komiteto pirmininkui, JKA, b. Išsiųsti raštai 1935–1947 (lapai nenumuoti).

4 priedas

1945 m. rugsėjo 5 d. kun. E. Leijerio raštas LTSR Aukščiausiąjai Tarybai

Evangelikų Liuteronių Bažnyčios senjoras

Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui

1945 m. rugsėjo mėn. 5 d.

Nr. 14.

Žeimelis

Lietuvos evangelikai liuteronys, kurių parapijų bei filijų yra 82, ir jų narių skaičius prieš šį karą sudarė apie 75 000, o su Klaipėdos Kraštu arti 180 000 buvo trijų tautybių: lietuvių, latvių ir vokiečių. Tačiau esant daugumoje parapijų kunigams vokiečiams – jų įtaka atatinamai reikėsi ir tarp parapijonių. Todėl Kauno Universitete buvo leista veikti Evangelikų Teologijos Fakultetui, kad savame krašte būtų paruošti diplomuoti teologai ir galėtų parapijoms vadovauti. Be to, tautinei sąmonei tarp ev. liut. žadinti buvo įsteigta „Pagalbos“ S-ga ir vėliau „Evangelikų Draugija“, kurių skyriai pasidarė lietuviškos veiklos židiniais, ir eilėje bažnyčių buvo atgaivintos bei įvestos pamaldos lietuvių k. Tuo būdu, dėka šių organizacijų ir naujai diplomuotųjų teologų darnios sąveikos, lietuvių ev. liut. skaičius parapijose pradėjo žymiai didėti ir dalis kunigų-misionierių vokiečių iš Lietuvos išvyko. O po 1941 m. įvykusios repatriacijos, liko tik grynai lietuviškos ir keleta latviškų ev. liut. parapijų.

Tačiau nuo 1945 m. pradžios iki šiol Lietuvos Ev. Liut. Bažnyčia yra paliesta dviejų nelauktų ir skaudžių įvykių.

1. Kai kuriose parapijose, ypačiai buv. Vokietijos pasienyje, pav. Jurbarkė, Žvyriuose, Tauragėje ir kitur, vietinių valdžios organų įsakymu, ar tai dėl jų nežinojimo, ar dėl kitų priežasčių, ev. liut. tikybos žmonės lietuviai paskaityti vokiečiais ir evakuoti nežinia kur.

Norėtusi tikėti, kad tatai yra padaryta ne Aukštesniųjų Valstybinio Valdymo Instancijų nurodymu, bet vietiniams valdžios organams interpretuojant, kad ev. liut. konfesijos žmonės *eo ipso* yra ir vokiečiai. Tačiau tai visai neteisinga ir *lapsus memoriae*, nes aktyvių Ev. Liut. Bažnyčios narių lietuvių jau būta gilioje senovėje, kaip antai: M. Mažvydas, prof. dr. St. Rapagelionis, J. Bretkūnas, K. Duonelaitis ir kiti, kurie pirmieji rūpinosi spausdintu lietuvišku žodžiu, lietuvių k. gryninimu, tautinės kultūros kūriniu ir lietuviško susipratimo žadinimu.

2. Be to daug ev. liut. bažnyčių, pav. Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Šančių, Garliavos ir kitos vietinių valdžios organų atimtos ir panaudotos sandėliams, pramogoms bei kitiems bažnyčios paskirtį žeminantiems reikalams. Tas pats kai kur padaryta ir Klaipėdos Krašte, kurio religinio gyvenimo tvarkymas taip pat yra Didžiosios Lietuvos Ev. Liut. Bažnyčios Vadovybės dispozicijoje.

Toks neteisėtas elgesys yra labai sujaudinęs ir giliu skausmu palietęs tikinčiuosius bei nesaugumo jausmo sukėlęs Lietuvos ev. liut. tarpe. Tatai skaudžiai turės paliesti ir viso pasaulio 200 milijonų evangeliškąją šeimą.

Visa tai nesuderinama ir su Trijų Didžiųjų Valstybių Konferencijos Berlyne Deklaracijos 10 str., kad „...bus leidžiama žodžio, spaudos ir religijos laisvė bei gerbiamos religinės įstaigos...“ Jei tatai yra deklarauta apie Vokietiją, tai tuo labiau to buvo laukta ir tikėtusi *de facto* realizuojant Lietuvoje.

Todėl periferijos kai kurių vietinių valdžios organų įsakymais yra padaryta aiški derogacija Konstitucijos 95 str. ir 96 str.

Kaip visos Lietuvos Ev. Liut. Bažnyčios Senjoras randu būtinai reikalingu Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui tatai pranešti ir prašyti teiktis atkreipti į tai malonų dėmesį bei padaryti autoritetinių žygių, kad mūsų Bažnyčiai netrukus moralė ir materialė skriauda būtų atitaisyta ir jos *status quo* atstatyta.

Būdamas Prezidiumo teigiamu reagavimu įsitikinęs, iš anksto nuoširdžiai už tai dėkoju ir kartu reiškiu vilties, kad su evangelikais liuteronimais ir bažnyčiomis Lietuvoje tolygių neigiamumų ateityje nebeatsitiks.

Kun. Er. Leijeris,

Evangelikų Liuteronių Bažnyčios Senjoras⁶¹

Šaltiniai ir literatūra

Archyviniai šaltiniai

1. LYA, f. V-135 – Lietuvos TSR vidaus reikalų ministerijos (MVD) Informacinis centras.
2. LYA, f. V-11 – Lietuvos TSR vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD/MVD) Milicijos valdybos operatyvinis skyrius.
3. LYA, f. 1771 – Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komitetas.
4. LYA, f. K-1 – Lietuvos SSR valstybės saugumo komitetas (KGB).
5. LCVA, f. 391 – Lietuvos Respublikos švietimo ministerija.
6. LCVA, f. R-754 – LSSR Ministrų Taryba.
7. JKA – Vyskupo Jono Kalvano archyvas (saugomas J. Kalvano name Tauragėje).

Literatūra

1. Arbušauskaitė Arūnė, *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*, Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2002.
2. Burauskaitė Teresė Birutė, „Nukentėjusieji dėl kilmės: Lietuvos vokiečių tremtis 1945 m.“, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2009, t. 18, p. 231–249.
3. Burauskaitė Teresė Birutė, „Priešo tautybės“ – vokiečių kilmės Lietuvos gyventojų likimai Antrojo pasaulinio karo pabaigoje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2020, Nr. 2 (48), p. 37–55.
4. Gurskis Eugenijus, „Pokario trėmimų Lietuvoje pradžia (1945–1947)“, *Metai*, Lietuvos rašytojų sąjungos mėnraštis, 1991, rugsėjis, p. 127–141.
5. Hermann Arthur, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, Vilnius: Baltos lankos, 2002.
6. Kairiūkštytė Nastazija, „Lietuvos vokiečiai – pirmieji pokario metų tremtiniai“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1993 metai, 1994, p. 92–105.
7. Klumbys Martynas, *Aš vislab galiu per tą, kurs mane galinčiu daro*, Klaipėda: Rytas, 1993.
8. *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas: A. Bako spaustuvė, 1925.
9. *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1995.

⁶¹ 1945-09-05 E. Leijerio raštas LTSR AT Prezidiumui, JKA, b. Išsiųsti raštai 1935–1947 (lapai nenumeruoti).

10. Petkūnas Darius, *The Repression of the Evangelical Lutheran Church in Lithuania during the Stalinist Era*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011.
11. Tarasonis Vytautas, Bajoriūnas Antanas, Gediminiskas Donatas, *Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje*, Vilnius: „Lietuvos auto“, 1992.
12. Акрамов Муртазо Иномович, „Политические репрессии в Таджикистане в 30-х годах XX века“, *Историк*, 2023, № 3(35), с. 52–62. [Akramov Murtazo Inomovič, „Političeskije represiji v Tadžikistane v 30-ch godach XX veka“, *Istorik*, 2023, № 3(35), с. 52–62].
13. Курбонбеков Бокибек Сафарбекович, „Вклад спецпереселенцев в социально-экономическое и культурное развитие Таджикистана“, Мухаммадреза Хамеди, *Политические, экономические и культурные преобразования в Средней Азии в XIX–XX века*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Душанбе, 2013, с. 237–242. [Kurbonbekov Bokibek Safarbekovič, „Vklad spescpereselencev v socialno-ekonomičeskoje i kulturnoje razvitie Tadžikistana; Muchammadreza Chamedi, *Političeskije, ekonomičeskije i kulturnye preobrazovanija v Srednej Azii v XIX–XX veka*, Avtoreferat disertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata istoričeskich nauk, Dušambe, 2013, s. 237–242].
14. Лиценбергер Ольга, *Евангелическо-Лютеранская церковь в российской истории (XVI–XX вв.)*, Москва: Фонд „Лютеранское наследие“, 2003, с. 428, 429. [Licenberger Olga, *Evangeličesko-Liutерanskaja cerkov v rosijskoj istorii (XVI–XX v. v.)*, Moskva: Fond Liuteranskoe nasledie, 2003, s. 428, 429].
15. Николаева Людмила Юрьевна, „Депортированные народы в Таджикистане“, *Восточный архив*, № 18, 2008, с. 61–65. [Nikolajeva Liudmila Jurjevna, „Deportirovanye narody v Tadžikistane“, *Vostočnyj archiv*, № 18, 2008, s. 61–65].

Darius Petkūnas

Inclusion of Lutheran Church Members on Deportee Lists under the 1944 Directives for the Deportation of Lithuanian Germans

Summary

At the beginning of the new Soviet occupation, the repressive apparatus of the Lithuanian NKVD–NKGB, in coordination with their leadership in Moscow, decided at the end of 1944 to deport the remaining German nationals and their families to remote regions of the USSR. Subsequently, directives issued on 29 November and 16 December 1944, mandated the systematic collection of information regarding the Germans who continued to reside in Lithuania.

Although these directives required NKVD–NKGB departments to objectively determine the nationality of such individuals, officials of the Jurbarkas and Šimkaičiai executive committees compiled lists of persons of German nationality by enumerating Lutheran families in villages within their administrative boundaries. Thirty-one families – that is, 130 people, or 16 percent of those deported – were exiled to Tajikistan in 1945 solely because they were Lutherans. Even members of the Lithuanian Lutheran patriotic organisation *Pagalba*, who had opposed German influence in the Lutheran Church during the interwar period, were condemned to exile. Reports submitted by the executive committees and approved by local and regional NKVD–NKGB officers were unconditionally accepted by the NKVD–NKGB Operational Sector in Vilnius.

Despite the Lutheran Church's efforts to demonstrate to the Soviet Lithuanian authorities that members of Lithuanian nationality had been unjustly included in the lists of those to be "evacuated," their attempts to return the deportees to their homeland went unanswered.

Keywords: Deportation of Lithuanian Germans, Lutheran Church in Lithuania, Tajikistan.